

ΙΕΡΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ

Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

(DE CIVITATE DEI)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΑΝΔΡΕΟΥ ΔΑΛΕΖΙΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ XIX—XXII

ΑΘΗΝΑΙ

οἱ ἄγνωστοι αὐτοὶ ἀστρολόγοι, διότι ὁ Οὐάρρων δὲν κάμνει μνεῖα τῶν ὀνομάτων των, εἶπον κάτι πεπλανημένον ἀναμφιβόλως, δεδομένου ὅτι αἱ ψυχαί, ἅπαξ ἐπανελθοῦσαι εἰς τὰ σώματα, ὅπου εἶχον ἐνοικήσει, οὐδέποτε πλέον θὰ τὰ ἐγκατέλειπον. Ἐν τούτοις τὸ χωρίον τοῦτο δὲν παύει ν' ἀνατρέπη καὶ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὰ ἐναντίον ἡμῶν περὶ τοῦ ἀδυνάτου ἐπιχειρήματα.

Πράγματι, ὅσοι συμμερίζονται ἢ συνεμερίσθησαν τὴν γνώμην ταύτην, δὲν ἐπίστευσαν ὅτι εἶναι ἀδύνατον, σώματα μεταβληθέντα εἰς κόνιν, τέφραν, ὕδωρ ἢ ἀέρα ἢ βορὰ θηρίων ἢ καὶ ἀνθρώπων γενόμενα, νὰ ἐπανέρχονται εἰς τὰ σώματά των, τὰ ὁποῖα εἶχον πρότερον. Ἐὰν λοιπὸν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Πορφύριος ἢ μᾶλλον οἱ εἰσέτι εἰς τὴν ζωὴν εὐρισκόμενοι ὁπαδοὶ των παραδέχονται μεθ' ἡμῶν, ὅτι αἱ ἅγαι ψυχαί ἐπανέρχονται εἰς τὰ σώματά των, ὅπως διδάσκει ὁ Πλάτων; ἀλλ' ὅτι δὲν θὰ ἐπαναπέσουν πλέον εἰς τὴν ἀθλιότητα, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Πορφύριος, ὁπόθεν προκύπτει ἐκεῖνο, πὺν διδάσκει ἡ Χριστιανικὴ πίστις, ἥτοι ὅτι αἱ ψυχαί θὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰ σώματά των, ἀλλ' ὅτι τὰ σώματα θὰ εἶναι τοιαῦτα, ὥστε αἱ ψυχαί θὰ εὐρίσκονται ἐντὸς αὐτῶν ἀπηλλαγμένοι παντὸς κακοῦ, ὀφείλουν νὰ παραδεχθοῦν, ἐπίσης μετὰ τοῦ Οὐάρρωνος, ὅτι θὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰ σώματα τὰ ὁποῖα εἶχον, καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου λύεται δι' αὐτοὺς ἐξ ὁλοκλήρου τὸ ζήτημα τῆς ἀναστάσεως τῆς σαρκὸς διὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Φύσις τοῦ δράματιςμοῦ, πὺν θὰ ἔχουν οἱ ἅγιοι περὶ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα.

Τώρα ἄς ἴδωμεν, ἐφ' ὅσον ὁ Κύριος θὰ εὐδοκήσῃ νὰ μᾶς ἀπονεῖμῃ τὴν χάριν ταύτην, τί θὰ κάμουν οἱ ἅγιοι ἐντὸς τῶν ἀθανάτων καὶ πνευματικῶν σωμάτων των, εἰς τὴν σάρκα τουτέστιν ἐκείνην, ἢ ὁποία ἐφεξῆς δὲν θὰ ζῇ κατὰ σάρκα, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. Διὰ νὰ εἴπω τὴν ἀλήθειαν, ἀγνοῶ ποιά τις θὰ εἶναι ἡ ἐνέργεια ἢ μᾶλλον ἡ ἡρεμία καὶ ἡ ἀνάπαυσις αὕτη, διότι οὐδέποτε τὴν ἔχω ἴδει μὲ σωματικούς ὀφθαλμούς, ἐὰν δὲ εἴπω, ὅτι τὴν εἶδον μὲ τοὺς ὀφθαλμούς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς διανοίας, τί εἶναι ἡ νόησις μας ἐν συγκρίσει μὲ κάτι τόσῳ ὑπέροχον;

Πράγματι εἰς τὴν ζωὴν ταύτην, καθὼς λέγει ὁ Ἀπόστολος βασιλεύει «ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ, ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν» ⁽¹⁾.

(1) Φιλιπ. δ' 7.

Ὁθεν, ἐὰν οἱ ἅγιοι πρόκειται νὰ ζῶσιν ἐν τῇ εἰρήνῃ τοῦ Θεοῦ, εἶναι προφανές, ὅτι ἡ εἰρήνη αὕτη «ὑπερέχει πάντα νοῦν». Ἀλλὰ περὶ ποίου νοῦ πρόκειται ἐδῶ, ἐὰν μὴ περὶ τοῦ ἰδικοῦ μας ἢ πιθανῶς μάλιστα περὶ ἐκείνου τῶν ἀγγέλων; Διότι δὲν πρόκειται διόλου περὶ τοῦ νοῦ τοῦ Θεοῦ. Πλὴν ὅμως, ἐὰν οἱ ἅγιοι δέον νὰ διάγουν τὸν βίον των ἐν τῇ εἰρήνῃ τοῦ Θεοῦ, εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ εἰρήνη αὕτη εἶναι ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν. Τὸ ὅτι ὑπερέχει τὸν ἰδικόν μας νοῦν, δὲν γεννᾷ καμμίαν ἀμφιβολίαν, ἀλλὰ τὸ ὅτι ὑπερέχει καὶ τὸν νοῦν τῶν ἀγγέλων, διότι αἱ λέξεις «πάντα νοῦν» φαίνεται ὅτι δὲν κάμνουν καμμίαν διαφορὰν, δέον νὰ τὸ ἐννοήσωμεν ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ὁποίας καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς εὐρίσκεται ἐν εἰρήνῃ. Οὗτος τὴν γνωρίζει κατὰ τρόπον τὸν ὁποῖον οὔτε ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν οὔτε οἱ ἄγγελοι Του. Ὁθεν «ὑπερέχει πάντα νοῦν» ἐξαιρουμένου τοῦ νοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ θὰ λάβωμεν καὶ ἡμεῖς μέρος εἰς τὴν εἰρήνην κατὰ τὸν τρόπον μας θ' ἀποκτήσωμεν ἐντὸς ἡμῶν μετὰ τῶν ἡμῶν καὶ μετ' Αὐτοῦ τὴν ὑπεράτερην ἐκείνην εἰρήνην καθ' ὅλον τὸ μέτρον διὰ τὸ ὁποῖον θὰ εἴμεθα ἱκανοί.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τὴν γνωρίζουν καὶ οἱ ἅγιοι ἄγγελοι καθ' ὃ μέτρον εἶναι δι' αὐτοὺς ἀρμόζον. Οἱ ἀνθρώποι τὴν γνωρίζουν εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν κατὰ τρόπον πολὺ κατώτερον τοῦ τῶν ἀγγέλων, ὅστις ὅποτε καὶ ἂν εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς τελειότητος, εἰς ἣν ἐξυψώθη ἡ ψυχὴ των. Ὅντως πρέπει νὰ ἴδωμεν τίς εἶναι ὁ ἀνθρώπος, ὅστις εἶπεν: «ἐκ μέρους δὲ γινώσκομεν καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν, ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται» ⁽¹⁾, καὶ ἀλλαχοῦ: «βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» ⁽²⁾. Οὕτω τὸν βλέπουν τώρα οἱ ἅγιοι ἄγγελοι, οἵτινες ὀνομάσθησαν καὶ ἄγγελοι ἰδικοί μας, διότι, ἀποσπασθέντες ἀπὸ τὴν δυνάμιν τοῦ σκότους καὶ διακομισθέντες διὰ τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἀγίου Πνεύματος εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Χριστοῦ, ἥδη ἀρχίζομεν ν' ἀνήκωμεν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀγγέλων τούτων, μετὰ τῶν ὁποίων θ' ἀποκτήσωμεν ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἀγίαν ἐκείνην καὶ γλυκυτάτην Πολιτείαν τοῦ Θεοῦ περὶ τῆς ὁποίας ἔγραψα τόσα βιβλία. Οἱ ἄγγελοι οὗτοι, οἵτινες εἶναι ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, εἶναι λοιπὸν καὶ ἄγγελοι ἰδικοί μας καθ' ὃν τρόπον ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ Χριστὸς ἰδικός μας.

Εἶναι οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, διότι οὐδέποτε ἐγκατέλειψαν τὸν

(1) Α'. Κορίνθ. ιγ'. 9.

(2) Αὐτόθι, 12.

Θεόν, εἶναι δὲ ἄγγελοί μας, διότι ἤρχισαν νὰ μᾶς συγκαταλέγουν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν συμπολιτῶν των. Τοιοῦτοιτρόπως εἶπεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός : «Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων· λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς» (¹). Θὰ τὸ ἴδωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι, ὅπως τὸ βλέπουν ἐκεῖνοι, ἀλλὰ δὲν τὸ βλέπομεν ἀκόμη κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν. Ἰδοὺ διατὶ ὁ Παῦλος ἔλεγεν, ὅπως εἶπον ἀνωτέρω «βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». (²) Ὅθεν ἡ ἀμοιβή, ἡ ἐπιφυλασσομένη εἰς τὴν πίστιν μας, εἶναι ὁ ὁραματισμός, περὶ τοῦ ὁποῖου ὁ ἅγιος Ἰωάννης λέγει : «Οἶδαμεν δὲ ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα ὅτι ὁψόμεθα αὐτὸν καθὼς ἐστί» (³). Ὅθεν μὲ τὰς λέξεις «τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ» δεόν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἀποκάλυψιν Του καὶ ὅχι μέρος τοῦ σώματος ὅμοιον πρὸς τὸ ἰδικόν μας, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον.

Κατὰ ταῦτα, ὁσάκις μὲ ἐρωτοῦν, τί πρόκειται νὰ πράττουν οἱ ἅγιοι ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ σώματός των τούτου, δὲν λέγω ὅ,τι βλέπω, ἀλλ' ὅ,τι πιστεύω συμφώνως πρὸς τὴν ρῆσιν τοῦ ψαλμωδοῦ : «Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα».

Λέγω λοιπὸν, ὅτι θὰ ἴδουν τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματί των, διὰ τοῦ σώματός των, ὅπως βλέπομεν τώρα τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, τοὺς ἀστέρας, τὴν θάλασσαν, τὴν ξηρὰν καὶ πᾶν ὅ,τι ἐμπεριέχουν; Δὲν εἶναι μικρὸν αὐτὸ τὸ ζήτημα. Οὕτω φαίνεται δύσκολον νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ ἅγιοι θὰ ἔχουν τότε σώματα τοιαῦτα, ὥστε νὰ μὴ δύνανται ν' ἀνοίγουν καὶ νὰ κλείουν τοὺς ὀφθαλμοὺς κατὰ βούλησιν, ἀλλ' εἶναι ἀκόμη δυσκολώτερον νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν ὁ κλείων τοὺς ὀφθαλμοὺς δὲν θὰ βλέπῃ διόλου τὸν Θεόν. Πράγματι, ἐφ' ὅσον ὁ προφήτης Ἑλισαῖος, ἀπόντος τοῦ σώματός του, εἶδε τὸν θεράποντά του Γιεζὶ δεχόμενον δῶρα παρὰ τοῦ Σύρου Νααμάν, τὸν ὁποῖον ὁ προφήτης ἐθεράπευσε πάσχοντα ἐκ φοβερᾶς λέπρας, καίτοι ὁ θεράπων οὐτος ἐφαντάζετο, ὅτι ἡ τοιαύτη κακὴ πρᾶξις αὐτοῦ, θὰ διέφευγε τὰ ὄμματα τοῦ κυρίου του καὶ θὰ παρέμενε μυστική, οἱ ἅγιοι δὲν θὰ βλέπουν κατὰ πολὺ ἰσχυρότερον λόγον ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ σώματός των τὰ πάντα, ὅχι μόνον μὲ κλειστοὺς ὀφθαλμούς, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἀπουσιάζοντος τοῦ σώματός των :

Διότι τότε θὰ ἔλθῃ ἡ τελεία ἐκείνη κατάστασις, περὶ τῆς ὁποίας λέγει ὁ Ἀπόστολος : «ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται» (¹). Ἐν συνεχείᾳ, διὰ νὰ δείξῃ διὰ τίνος παραβολῆς τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ τῆς παρούσης καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, ὅχι μόνον διὰ τὸν ἄνθρωπον ὁστιςδήποτε καὶ ἂν εἶναι, ἀλλὰ καὶ δι' ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοῦδε διὰ τὴν ἀγιότητά των διακρίνονται, προσθέτει : «ὅτε ἡμῖν νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμεν· ὅτε δὲ γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους τότε δὲ ἐπιγνώσκωμαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην» (²). Ἐφ' ὅσον λοιπὸν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην, ὅπου τὸ δῶρον τοῦ προφητεύειν, τὸ ὁποῖον κατέχουν ὑπέροχοι ἄνθρωποι τυγχάνει, ἐν συγκρίσει πρὸς ὅ,τι θὰ εἶναι εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, καθὼς ἀκριβῶς ἡ κατάστασις τοῦ νηπίου ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκείνην τοῦ ὠρίμου ἀνθρώπου, ὁ Ἑλισαῖος ἐπόμενον ἦτο νὰ ἴδῃ τὸν θεράποντά του λαμβάνοντα δῶρα εἰς ἓνα τόπον, ὅπου οὗτος δὲν ἦτο παρὼν.

Πρέπει λοιπὸν νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ὅταν ἐπιστῇ ἡ ἀπόλυτος τελειότης, ὅταν ἡ φθαρτὴ αὕτη σὰρξ δὲν θὰ βαρύνῃ πλέον τὴν ψυχὴν καὶ ὅταν αὕτη, ἀφθαρτος γενομένη, δὲν θὰ ταράσσεται πλέον παρ' οὐδενός, οἱ ἅγιοι θὰ ἔχουν ἀνάγκην, διὰ νὰ βλέπουν ὅ,τι θὰ βλέπουν, σαρκικῶν ὀφθαλμῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐχρειάσθησαν εἰς τὸν Ἑλισαῖον διὰ νὰ ἴδῃ, καίτοι ἀπὸν, τὸν θεράποντά του Γιεζὶ; Διότι, κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, τοιαῦτα ἦσαν αἱ λέξεις πρὸς τὸν Γιεζὶ τοῦ προφήτου : «οὐχὶ ἡ καρδία μου ἐπορεύθη μετὰ σοῦ, ὅτε ἐπέστρεψεν ὁ ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ἔρματος εἰς συνάντησίν σου;» (³) ἢ κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ ἱεροῦ Ἰερωνύμου ἐκ τῆς Ἑβραϊκῆς : «Τὸ πνεῦμά μου δὲν ἦτο παρόν, ὅτε ὁ ἄνθρωπος οὗτος κατήλθεν ἐκ τοῦ ἔρματος διὰ νὰ μὲ προὑπαντήσῃ;» (Βουλγάτα). Ὁ προφήτης εἶδε τὸ γεγονός τοῦτο, μὲ τὴν θαυμασίαν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, —οὐδεὶς περὶ αὐ-

(¹) Ματθ. ιη'. 10.

(²) Κορινθ. ιγ' 12.

(³) Α'. Ἰωάνν. γ', 2.

(¹) Α'. Κορινθ. ιγ'. 9.

(²) Δηλαδή : τώρα βλέπομεν τὸν Θεὸν ὡς διὰ μέσου κατόπτρου καὶ αἰνιγματωδῶς, ἀλλὰ τότε θὰ τὸν ἴδωμεν κατὰ πρόσωπον. Τώρα γνωρίζω, τὸν Θεὸν μόνον ἀτελῶς, τότε δὲ θὰ τὸν γνωρίσω, ὅπως γινώσκω τὸν ἑαυτὸν μου. Α'. Κορινθ. ιγ' 12.

(³) Βασιλ. Δ', Ε', 16.

τοῦ ἀμφιβάλλει—μέ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ πόσον μεγαλύτερον δὲν θὰ εἶναι τὸ θεῖον τοῦτο δῶρον, ὅταν ὁ Θεὸς θὰ εἶναι τὸ πᾶν εἰς πάντας; (Α΄ Κορινθ. ιε', 28).

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, οἱ σαρκικοὶ ὀφθαλμοὶ μας θὰ ἐκτελοῦν ἀκόμη τὴν λειτουργίαν των, θὰ διατηρήσουν τὴν θέσιν αὐτῶν, τὸ δὲ πνεῦμα θὰ τοὺς χρησιμοποιῇ διὰ τοῦ σώματος, πνευματικοῦ γενομένου. Πράγματι ἐκ τοῦ ὅτι ὁ προφήτης Ἑλισαῖος δὲν ἐχρειάσθη τοὺς ὀφθαλμοὺς του διὰ νὰ ἴδῃ ὁρατὰ τὸν Γιεζί, δὲν προκύπτει, ὅτι δὲν θὰ ἔβλεπε τὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατο νὰ ἴδῃ ὁπωσδήποτε με τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ πνεύματος, ἐὰν ἔκλειε τοὺς σαρκικοὺς ὀφθαλμοὺς του, καθὼς εἶδεν ὅτι συνέβαιnen ἐκεῖ, ὅπου δὲν ἦτο παρών. Λοιπὸν μακρὰν ἡμῶν ἡ σκέψις, ὅτι οἱ ἅγιοι εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν κλείοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς, δὲν θὰ βλέπουν τὸν Θεόν, ἐφ' ὅσον θὰ τὸν βλέπουν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ πνεύματος.

Ἀλλὰ θὰ τὸν βλέπουν καὶ με τοὺς σωματικούς των ὀφθαλμούς, ὅταν τοὺς ἀνοίγουν; Ἐδῶ ἐγκτείνεται τὸ ζήτημα. Εἰς τὸ πνευματικὸν ὅμως σῶμα, αὐτοὶ οὗτοι οἱ πνευματικοὶ ὀφθαλμοὶ δὲν ἔχουν ἄλλην τινα δύναμιν, πλὴν ἐκείνης, ποὺ ἔχουν τώρα, ὅθεν οὐδεμία ἀμφιβολία ὑφίσταται, ὅτι δὲν θὰ δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν τὸν Θεόν.

Θὰ εἶναι λοιπὸν ἐφωδιασμένοι με μίαν τελείως διαφορετικὴν δύναμιν, ἐὰν θὰ δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν με τὴν βοήθειαν αὐτῶν τὴν ἀσώματον φύσιν, ἥτις δὲν περιορίζεται εἰς χωρὸν τινα, ἀλλ' εἶναι πανταχοῦ ὁλόκληρος. Διότι, ἐφ' ὅσον ἐλέγχθη, ὅτι ὁ Θεὸς εὐρίσκεται εἰς τε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶπεν αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς διὰ τοῦ στόματος ἑνὸς προφήτου: «οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ;» (¹) πῶς νὰ εἴπωμεν τώρα, ὅτι εὐρίσκεται, ἐν μέρει εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν γῆν; Εἶναι ὁλόκληρος εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ὁλόκληρος εἰς τὴν γῆν, οὐχὶ ἀλληλοδιαδόχως, ἀλλὰ ταυτοχρόνως, πρᾶγμα ἀδύνατον διὰ μίαν φύσιν σωματικὴν. Ὅθεν ἡ δύναμις τῶν ὀφθαλμῶν μας θὰ εἶναι πολὺ μεγαλύτερα, ὅχι κατὰ τὴν ἔννοιαν ὅτι εἶναι ὀξυδερκέστεροι ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς, καθὼς λέγουν, εἰδους τινὸς αἰσθῶν ἢ ὄφρων, διότι ὁσονδήποτε ὀξυδερκεῖς καὶ ἂν εἶναι ἡ ὄρασις, δὲν δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν παρὰ μόνον ἀντικείμενα σωματικά, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἔννοιαν, ὅτι τὰ ὅμματά μας θὰ βλέπουν ἀσώματα ἀντικείμενα, ἴσως δὲ ἐδόθη διὰ μίαν σιγμὴν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ἁγίου ἀνθρώπου Ἰωβ ἐν τῷ σώματί του ἡ μεγάλη αὐτὴ δύναμις τῆς αἰσθήσεως, ὅταν λέγῃ:

(¹) Ἱερει. ΚΓ', 24.

«ἀκοὴν μὲν αὐτὸς ἤκουόν σου τὸ πρότερον· διὸ ἐφάυλισα ἑμαυτὸν καὶ ἐτάκην ἡγῆμαι δὲ ἑμαυτὸν γῆν καὶ σποδόν» (²).

Εἶναι βληθὲς, ὅτι οὐδὲν κωλύει νὰ ἐννοήσωμεν τοῦτο ὡς σημαῖνον ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς, περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησεν ὁ Ἀπόστολος λέγων, ὅτι φωτίζει τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ πνεύματός σας. Ἀλλὰ τὸ ὅτι ὁ Θεὸς θὰ γίνῃ ὁρατὸς διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τούτων, ὅταν θὰ τὸν ἴδωμεν, περὶ αὐτοῦ οὐδεὶς χριστιανὸς ἀμφιβάλλει, ἀκούων μὲ καρδίαν πιστὴν τὰς λέξεις τοῦ θείου Διδασκάλου: «μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὁφθονται» (³). Ἀλλὰ θὰ τὸν ἴδουν με σωματικούς ὀφθαλμούς; Τοῦτο εἶναι τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον τώρα πραγματευόμεθα.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὁρῶσιν τῆς Γραφῆς: «καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ» (⁴), αὕτη δύναται ἄνευ οὐδεμιᾶς δυσκολίας νὰ ἐννοηθῇ ὡς ἀκολουθῶς: Πᾶς ἄνθρωπος θὰ ἴδῃ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐθεάθη ἐν σώματι καὶ γενήσεται καὶ πάλιν ἐν σώματι ὁρατός, ὅταν ἔλθῃ νὰ κρίνῃ ζῶντας καὶ νεκρούς.

Τὸ ὅτι τοῦτον δέον νὰ ἐννοήσωμεν με τὰς λέξεις «τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ», ἀποδεικνύουν καὶ ἄλλα πολλὰ κείμενα τῶν Γραφῶν, πρὸ πάντων δὲ αἱ λέξεις, ποὺ εἶπεν ὁ σεβασμῖος ἐκεῖνος γέρον Συμεών, ὅστις λαμβάνων εἰς χεῖράς του τὸν Χριστὸν παιδίον ἀνέκραξε: «νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, δέσποτα κατὰ τὸ ῥημά σου ἐν εἰρήνῃ» (⁵), αἱ δὲ λέξεις ἐκεῖναι τοῦ Ἰωβ, περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησαμεν ἀνωτέρω, συμφώνως πρὸς τὴν ἐκ τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης φιλοτεχνηθεῖσαν μετάφρασιν: «καὶ ὀψομαι τὸν Θεὸν ἐν σαρκί» (Ἰωβ, ΙΘ, 26) εἶναι προφανῶς προφητεία σχετικὴ πρὸς τὴν ἀνάστασιν τῆς σαρκός. Πάντως ὁ Ἰωβ δὲν λέγει: «διὰ μέσου τῆς σαρκός μου». Ἐὰν μετεχειρίσθη αὐτὴν τὴν ἔκφρασιν, αἱ λέξεις αὐτοῦ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοηθοῦν ἀναφερόμεναι εἰς τὸν Χριστὸν, ὅστις εἶναι Θεός, καὶ ὁ ὁποῖος θὰ γίνῃ ὁρατός διὰ τῆς σαρκός εἰς τὴν σάρκα. Πλὴν ὅμως αἱ λέξεις: «ὀψομαι τὸν Θεὸν ἐν τῇ σαρκί μου», δυνατόν νὰ ἐννοηθοῦν, ὡς ἐὰν ἔλεγεν: «Ὅταν θὰ ἴδω τὸν Θεὸν θὰ εὐρίσκωμαι εἰς τὴν σάρκα μου». Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὰς ἄλλας ἐκεῖνας λέξεις τοῦ Ἀποστόλου: «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» (Α΄ Κορινθ. ιγ' 12) δὲν μᾶς ἀναγκάζουν διόλου νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι θὰ ἴδωμεν τὸν Θεὸν διὰ τοῦ σωματικοῦ προ-

(¹) Ἰωβ ΜΒ', 5 καὶ 6.

(²) Ματθ. ε', 8.

(³) Λουκ. γ', 6.

(⁴) Λουκ. β', 29.

σώπου, ὅπου ἐδρεύουν οἱ ὀφθαλμοί· τὸν Θεόν, τὸν ὁποῖον θὰ βλέπωμεν πάντοτε διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ πνεύματός μας. Ἐὰν ὁ ἐσωτερικὸς ἄνθρωπος ἐστερεῖτο προσώπου, ὁ Ἀπόστολος δὲν θὰ ἔλεγε: «ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένοι τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος» (1). Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ ὑπὸ διάφορον ἐννοίαν τὴν ᾗ σιν τοῦ ψαλμωδοῦ «προσέλθετε πρὸς αὐτὸν καὶ φωτίσθητε καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ κατασχυρῶν» (2), διότι διὰ τῆς πίστεως πλησιάζομεν τὸν Θεόν. Ἀλλά, ἡ πίστις δὲν ἀνήκει εἰς τὸ σῶμα ἀνήκει εἰς τὴν ψυχὴν. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν γνωρίζομεν μέχρι ποίου σημείου τελειότητος δύναται νὰ φθάσῃ τὸ πνευματικὸν σῶμα, δεδομένου ὅτι ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὁμιλοῦμεν περὶ πραγμάτων, ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα στερούμεθα πείρας, ἔλλειψι κειμένων τινὸς τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, μὴ δυναμένου νὰ ἐξηγήσῃ κατὰ διάφορον τρόπον, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς συμβῇ παρὰ ὅ,τι ἀναγινώσκομεν: «λογισμοὶ γὰρ θνητῶν δειλοὶ καὶ ἐπιπολαεῖς αἱ ἐπίνοιαι ἡμῶν» (3).

Ἐὰν ἦτο βέβαιον δι' ἡμᾶς, κατὰ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῶν φιλοσόφων, ἰσχυριζομένων ὅτι τὰ νοητὰ ἀντικείμενα δὲν προσπίπτουν παρὰ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς νοήσεως, τὰ δὲ αἰσθησιακὰ ἢ σωματικὰ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ σώματος, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ψυχὴ νὰ μὴ δύναται νὰ βλέπῃ τὰ νοητὰ ἀντικείμενα διὰ τοῦ σώματος, οὔτε τὰ σωματικὰ ἀπ' εὐθείας δι' αὐτῆς τῆς ἰδίας, θὰ ἦτο ἐξ ἴσου βέβαιον, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ εἶναι κατ' οὐδέναν τρόπον ἀντιληπτὸς διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ σώματος, ἀκόμη καὶ πνευματικοῦ γενομένου. Ἀλλὰ ὁ συλλογισμὸς οὗτος δὲν ἀντέχει εἰς τὴν ἀληθινὴν διανόησιν καὶ εἰς τὸ κῦρος τοῦ προφήτου. Πράγματι ποῖος ἄνθρωπος θὰ ἦτο τόσον ξένος πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ὥστε νὰ τολμήσῃ νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγνοεῖ τελείως τὰ σωματικὰ πράγματα; Μήπως ἔχῃ σῶμα διὰ νὰ γνωρίξῃ μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς τὰ πράγματα ταῦτα; Ἀλλωστε ὅ,τι εἶπα ὀλίγον ἀνωτέρω περὶ τοῦ προφήτου Ἑλισαίου δὲν δεικνύει ἀρκοῦντως σαφῶς, ὅτι τὰ σωματικὰ πράγματα δύναται νὰ γίνονται ὁρατὰ καὶ ἄνευ ἐνεργείας τοῦ σώματος; Εἰς τὴν πραγμα-

(1) Δηλαδή: ὅλοι δὲ ἡμεῖς, βλέποντες ὡς ἐντὸς ἐνὸς καθρέπτου τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου μὲ ἀποκεκαλυμμένον πρόσωπον, μεταμορφούμεθα εἰς τὴν ἰδίαν εἰκόνα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθὼς ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Κυρίου Β'. Κορίνθ. γ'. 18.

(2) Ψαλμ. ΛΓ', 6.

(3) Σοφ. Σολωμ. Θ', 14.

τικότητα, τὸ ὅτι ὁ θεράπων (τοῦ Ἑλισαίου) ἔλαβε δῶρα ἥτο γεγονὸς σωματικὸν καὶ ὅμως εἶδεν αὐτὸ ὁ προφήτης (Δ' Βασιλ. Ε', 26) οὐχὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ σώματος, ἀλλὰ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ πνεύματος. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν εἶναι ἀποδεδειγμένον, ὅτι τὰ σώματα δύναται νὰ γίνονται ὁρατὰ διὰ τοῦ πνεύματος, εἶναι ἐκπληκτικὸν τὸ ὅτι θὰ εἶναι τοιαύτη ἡ δύναμις τοῦ πνευματικοῦ σώματος, ὥστε νὰ δύναται νὰ βλέπῃ ἀκόμη καὶ τὸ πνεῦμα; Διότι πνεῦμα εἶναι ὁ Θεός. Ἐπειτα δὲν λαμβάνομεν οὐχὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ διὰ τινος ἐσωτερικοῦ αἰσθητηρίου γνώσιν τῆς ζωῆς μας, τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἥτις κάμνει, ὥστε νὰ ζῶμεν τώρα εἰς τὰ σώματά μας καὶ νὰ φύονται καὶ νὰ ζοῦν τὰ γήινα ὄργανά μας, ἐνῶ ἡ ζωὴ τῶν λοιπῶν (ὀργάνων), καίπερ οὔσα κατὰ τὸ ἀόρατον, γίνεται ἀντιληπτὴ διὰ τοῦ σώματος; Τῷ ὄντι πῶς διακρίνομεν τὰ ἔμβια ὄντα ἀπὸ τὰ μὴ τοιαῦτα, ἐὰν μὴ διότι βλέπομεν συγχρόνως τὰ σώματα καὶ τὴν ζωὴν αὐτῶν, τὴν ὁποίαν πάντως δὲν δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν παρὰ μόνον διὰ τοῦ σώματος; Ἀλλὰ τὴν ζωὴν ἄνευ σώματος δὲν δυνάμεθα διόλου νὰ ἴδωμεν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς σαρκός.

Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, εἶναι μάλιστα πολὺ πιστευτόν, ὅτι θὰ βλέπωμεν τότε τὰ αἰσθησιακὰ σώματα τοῦ νέου οὐρανοῦ καὶ τῆς νέας γῆς, καὶ δὲν θὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ βλέπωμεν ταυτοχρόνως ἐν μέσῳ μεγάλου φωτὸς διὰ τῶν σωματῶν, ποὺ θὰ ἔχωμεν τότε, καὶ ὅτι θ' ἀντιλαμβανόμεθα, ὅπουδήποτε στρέφοντες τὰ ὄμματά μας, τὸν Θεὸν πανταχοῦ παρόντα καὶ κυβερνῶντα τὰ πάντα, ἀκόμη καὶ τὰ σωματικὰ πράγματα, καὶ δὲν θὰ τὸν ἴδωμεν, ὅπως τὸν βλέπομεν τώρα, δηλαδή ὅπως ἀντιλαμβανόμεθα τὸ ἀόρατον ἐν αὐτῷ, ὅπερ καθίσταται ὁρατὸν διὰ τῆς γνώσεως τὴν ὁποίαν παρέχουν εἰς ἡμᾶς τὰ πλάσματά Του, (Ρωμ. α', 20) ὡς δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι καὶ μόνον ἐν μέρει, τοὔτέστι κατὰ τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ πίστις, ἥτις μᾶς κάμνει νὰ πιστεύωμεν, ἀσκεῖ μεγαλυτέραν ἐπίδρασιν ἐφ' ἡμῶν παρ' αὐτὴ αὕτη ἡ θέα τῶν σωματικῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἀντιλαμβανόμεθα. Ἀλλά, καθὼς ἀκριβῶς, ὅταν ἀνοίγωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς βλέπομεν—δηλαδή δὲν πιστεύομεν ἀπλῶς ὅτι βλέπομεν—τοὺς ἀνθρώπους νὰ ζοῦν καὶ νὰ ἐκτελοῦν τὰς κινήσεις τῆς ζωῆς, μολονότι ἄνευ τοῦ σώματος δὲν δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν αὐτὴν ταύτην τὴν ζωὴν, τὴν ὁποίαν ἐν τούτοις ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τοῦ σώματος ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας, οὕτω, ὅπου δῆποτε καὶ ἂν κατευθύνωμεν τὰ πνευματικὰ ὄμματα τοῦ σώματός μας, θὰ βλέπωμεν τὸν κυβερνῶντα τὰ πάντα ἀσώματον Θεόν. Ἡ θὰ βλέπωμεν τὸν Θεὸν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ σώματος, ὡς ἐὰν εἶχον ἐξιχθῇ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τελειότητος, ὥστε

νά ἔχουν μετὰ τοῦ πνεύματος ποιάν τινα ἀναλογίαν, καθιστῶσαν αὐτοὺς ἱκανοὺς νὰ βλέπουν τὴν ἀσώματον φύσιν. Πλὴν ὅμως θὰ ἦτο δύσκολον, καὶ μάλιστα ἀδύνατον ν' ἀποδείξωμεν διὰ τινος παραδείγματος ἢ διὰ τινος κειμένου τῶν Γραφῶν, ὅτι οὕτως ἔχει τὸ προᾶγμα, ἢ—καὶ ἢ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι εὐνοητοτέρα,—ὁ Θεὸς θὰ εἶναι δι' ἡμᾶς τόσον ἐμφανὲς καὶ τόσον ὁρατὸς (notus atque conspicuus), ὥστε νὰ γίνεται καταφανὲς παρ' ἐκάστου ἐξ ἡμῶν, ἐν ἐκάστῳ ἐξ ἡμῶν· καταφανὲς ἐκ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸν ἕτερον, καταφανὲς αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν, καταφανὲς εἰς τὸν νέον οὐρανὸν καὶ τὴν νέαν γῆν, ὡς καὶ εἰς πάντα τὰ πλάσματα, τὰ ὅποια θὰ ὑφίστανται τότε· ἐπίσης καταφανὲς διὰ μέσου τοῦ σώματος εἰς πᾶν ἀντικείμενον σωματικόν, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν στρέφονται οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ πνευματικοῦ σώματος. Αἱ σκέψεις ἡμῶν θὰ εἶναι, διαφανεῖς διὰ τοὺς ἄλλους καὶ τότε θὰ ἐπαληθεύσουν αἱ λέξεις τοῦ Ἀποστόλου: «ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὡς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν, καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἐκάστου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ» (1).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Ἡ αἰώνιος εὐδαιμονία ἐν τῇ Πολιτείᾳ τοῦ Θεοῦ. Τὸ αἰώνιον Ζάββατον.

Ποία εὐδαιμονία τότε, ὅταν, ἐκτοπισθέντος παντὸς κακοῦ καὶ παντὸς ἀγαθοῦ θριαμβευτικῶς ἐμφανιζομένου, δὲν θὰ ὑφίσταται πλέον ἑτέρα τις ἀπασχόλησις παρὰ ν' ἀναπέμπωμεν ὕμνους πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις θὰ εἶναι τὸ πᾶν διὰ πάντας, διότι ἀγνοῶ τί ἄλλο θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πράττωμεν ἐκεῖ, ὅπου δὲν θὰ γνωρίζωμεν τὴν ἀνίαν τῆς ὀκνηρίας καὶ τὸ βούκεντρον τῆς ἀνάγκης. Ἀλλωστε τοῦτο μὲ διδάσκουν αἱ λέξεις ἐκεῖναι τοῦ ψαλμοῦ, ὅσας κίς πλήττουν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἢ τὰ ὦτά μου: «μακάριοι οἱ κατοικοῦντες ἐν τῷ οἴκῳ σου, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων αἰναίσουσί σε» (2). Ὅλα τὰ μέλη, ὅλα τὰ ὄργανα τοῦ σώματος τὰ, ὅποια βλέπομεν τώρα ἐκτελοῦντα ἐξ ἀνάγκης διαφόρους λειτουργίας, ἀφθαρτα γενόμενα καὶ ἀπαλλασσόμενα τῶν νόμων τῆς ἀνάγκης ταύτης, οἵτινες θ' ἀντικατασταθοῦν ἐφεξῆς ὑπὸ τινος εὐδαιμονίας πλήρους, βεβαίας, ἀσφαλοῦς καὶ αἰωνίας, δὲν θὰ

(1) Α'. Κορίνθ. 8'. 5.

(2) Ψαλμ. ΠΓ', 5.

ἔχουν πλέον παρὰ ν' ἀναπέμπουν ὕμνους πρὸς τὸν Θεόν.

Διότι αἱ ἀρμονικαὶ αὗται σχέσεις τοῦ ἀριθμοῦ καὶ μέτρου, περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησα ἀνωτέρω, καὶ αἵτινες κρύπτονται σήμερον, θὰ ἐμφανισθοῦν τότε ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τοῦ σώματος, τὰ δὲ λογικὰ πνεύματα, γοητευμένα ἀπὸ τὸ νοητικὸν κάλλος, θὰ ἐκσπάσουν ἐν χορῷ εἰς ὕμνους μεθ' ὧν τῶν μεγάλων καὶ θαυμασίων πραγμάτων, αἵτινα θὰ γίνονται τότε ὁρατὰ πρὸς τιμὴν ἐκείνου, ὅστις εἶναι ὁ μέγας Τεχνίτης. Ἀλλά, ποῖαι θὰ εἶναι ἄρα γε αἱ κινήσεις τῶν σωμάτων τούτων; Δὲν τολμῶ ν' ἀποφανθῶ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, οὐδὲ εἰμαι κἂν ἱκανὸς νὰ τὸ ἀντιληφθῶ. Ὅπουδῆποτε, κινήσεις, στάσις καὶ ὄψεις, τὰ πάντα θὰ εἶναι ἀρμονικὰ ἐκεῖ, ὅπου δὲν ὑφίσταται τίποτε δυνάμενον νὰ προσβάλλῃ τὴν εὐπρέπειαν.

Ἀσφαλῶς τὸ σῶμα θὰ πηγαίνει ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἐκεῖ, ὅπου θὰ θιέλῃ τὸ πνεῦμα, τὸ δὲ πνεῦμα οὐδέποτε θὰ ἐπιθυμῇ κάτι, μὴ συναρμοζόμενον πρὸς τὸ πνεῦμα. Ἐκεῖ ἡ δόξα θὰ εἶναι δόξα πραγματικῇ· δόξα μὴ ἀπονεμομένη οὔτε ἐκ πλάνης, οὔτε ἐκ κολακείας καὶ ἢ τιμῇ ἀληθινῇ τιμῇ, οὔτε ἀποκρουομένη παρ' ἐκείνου, τῆς ὁποίας εἶναι ἄξιος, οὔτε εἰς ἀναξίους χορηγούμενη. Ἄλλως τε δὲν θὰ ὑπάρχουν ἀνάξιοι διολισθαίνοντες εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον, ὅπου οὐδὲν πλέον θὰ ἔχη νὰ ὑποφέρει τις οὔτε παρ' ἑαυτοῦ τοῦ ἰδίου οὔτε ἐκ μέρους ἄλλων. Ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἀρετῆς θὰ εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ δημιουργὸς τῆς ἀρετῆς ὅστις ὑπεσχέθη νὰ παραδίδεται εἰς ταύτην, ὥστε οὐδὲν μεγαλειωδέστερον καὶ ἀνώτερον ἀπὸ αὐτὸν θὰ ὑφίσταται. Ὅντως, ὅτε ἀνέκραξε διὰ τοῦ στόματος τοῦ προφήτου: «καὶ ἔσομαι ὑμῶν Θεός, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι λαός», (Λεβ. ΚΣΤ, 12), ἤθελε μήπως νὰ εἴπῃ κάτι ἄλλο παρὰ: «εἰμαι ἐγὼ ἐκεῖνος, ὅστις θὰ τοὺς χορτάσῃ, ἐγὼ ἐκεῖνος, ὅστις θὰ εἶμαι δι' αὐτοὺς πᾶν ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος δύναται εὐσεβῶς νὰ ποιῇ· εἶμαι ἡ ζωὴ, ἡ σωτηρία, ἡ τροφή, ἡ ἀφθονία, ἡ δόξα, ἡ εἰρήνη, ἡ τιμὴ, θὰ εἶμαι τὰ ἀγαθὰ ἐν τῷ συνόλῳ των;» Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ ἀκριβὲς ἔννοια τῆς ῥήσεως τοῦ Ἀποστόλου: «ἵνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πασίν». Θὰ εἶναι τὸ τέλος τῶν πόθων μας, αὐτός, τὸν ὁποῖον θὰ βλέπωμεν ἄνευ τέλους, θὰ ἀγαπῶμεν ἄνευ κόρου, θὰ δοξάζωμεν ἄνευ κοπώσεως. Τὸ δῶρον τοῦτο, τὰ συναισθητά ταῦτα, αἱ λειτουργίαι αὗται θὰ εἶναι κοινὰ εἰς πάντας, ὅπως κοινὴ θὰ εἶναι καὶ αὕτη ἡ αἰωνία ζωὴ.

Ἄλλως τε, τίς δύναται ν' ἀντιληφθῇ, ἰδίως τίς δύναται νὰ διατυπώσῃ διὰ λέξεων τὴν διαφορὰν τῶν βαθμῶν τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης ἀναλόγως τῆς διαφορᾶς τῶν (ἡθικῶν) ἀξιών; Καὶ ὅμως οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι οἱ βαθμοὶ οὗτοι ὑφίσταν-

ται. Εἶναι δὲ ἐν τῶν ἀγαθῶν τῆς εὐδαιμόνου Πολιτείας ταύτης ὅτι οὐδεὶς κατώτερος τοῦ ἄλλου θὰ φθονῇ τὸν τασσόμενον ὑπεράνω ἑαυτοῦ, καθὼς ἀκριβῶς οἱ λοιποὶ ἄγγελοι δὲν ζηλεύουν ποσῶς τοὺς ἀρχαγγέλους. Ὁ καθείς θὰ ποθῇ τόσον ὀλίγον νὰ εἶναι ὅ,τι δὲν εἶναι πράγματι, ὅσον ἐν τῷ σώματι, ὃ δάκτυλος ποθεῖ νὰ εἶναι ὀφθαλμός, δεδομένου ὅτι ἀμφοτέρω τὰ μέλη ταῦτα, συντελοῦν εἰς τὴν ἁρμονικὴν ὁλοκλήρου τοῦ σώματος σύστασιν. Ὅθεν εἰς τὸ μικρότερον δῶρον, ποὺ θὰ λάβῃ οὗτος ἢ ἐκεῖνος, θὰ προστεθῇ καὶ αὐτὸ τὸ ἄλλο δῶρον, νὰ μὴ ζητῇ περισσότερα.

Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι, μὴ ὑφισταμένης τῆς γοητείας τοῦ ἁμαρτήματος, δὲν θ' ἀπολαμβάνωμεν πλέον τὸ αὐτεξούσιόν μας, τοῦναντίον ἢ βούλησις ἡμῶν θὰ εἶναι τοσούτω μᾶλλον ἐλευθέρω, καθόσον, ἀπηλλαγμένη παντὸς πειρασμοῦ, ὀδηγοῦντος εἰς τὴν ἁμαρτίαν, δὲν θὰ αἰσθάνεται πλέον παρὰ μίαν καὶ μόνην ἡδονὴν ἀκατανίκητον, δηλαδὴ τὸ νὰ μὴ ἁμαρτάνῃ ποτὲ ἐφεξῆς. Διότι τὸ πρωταρχικὸν αὐτεξούσιον, τὸ δοθὲν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθ' ἣν στιγμὴν ἐδημιουργήθη εἰς τὴν πρωταρχικὴν του εὐθύτητα, ἦτο τὸ νὰ δύναται τις ν' ἁμαρτάνῃ ἢ νὰ μὴ ἁμαρτάνῃ. Τὸ μὴ ἁμαρτάνειν θὰ κατὰ γὰρ κατὰ τοῦ ἁμαρτάνειν νίκην τοσούτω μᾶλλον μεγαλυτέραν, καθόσον δὲν θὰ ὑφίσταται πλέον ἢ δυνατότης τοῦ διαπραττεῖν ἁμαρτήματα. Ἀλλὰ τοῦτο θὰ ὀφείλεται εἰς τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ εἰς τὴν δύναμιν τῆς φύσεως. Πράγματι ἄλλο τὸ νὰ εἶναι κανεὶς Θεὸς καὶ ἄλλο τὸ νὰ συμμετέχῃ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεός, ὡς ἐκ τῆς φύσεως Αὐτοῦ, δὲν δύναται ν' ἁμαρτάνῃ, ἐνῶ ὁ συμμετέχων τοῦ Θεοῦ λαμβάνει παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν τοῦ μὴ ἁμαρτάνειν. Ὡστε τοιαύτη εἶναι ἡ τάξις, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ὁ Θεός, ὅσον ἀφορᾷ τὸ δῶρον τοῦ αὐτεξουσίου : διὰ τοῦ πρωταρχικοῦ αὐτεξουσίου ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ «ὀφείλῃ» ν' ἁμαρτάνῃ, διὰ τοῦ δευτέρου νὰ μὴ «δύναται» ν' ἁμαρτάνῃ. Τὸ πρωταρχικὸν αὐτεξούσιον ὡς μέσον ἀποκτήσεως ἀξιών (ad comparandum meritum), τὸ δεύτερον ὡς ἀμοιβὴ διὰ τὰς ἀξίας ταύτας.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ οὕτω δημιουργηθεῖσα φύσις ἡμάρτησεν, ἐφ' ὅσον ἡ δύνατο νὰ μὴ ἁμαρτήσῃ, ἐσώθη διὰ μιᾶς πλουσιωτάτης χάριτος, ὥστε νὰ δυνηθῇ ν' ἀποκτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν, χωρὶς νὰ διαπραττῇ, καίτοι ἐλευθέρω οὖσα, ἁμαρτίας. Καθὼς ἀκριβῶς ἡ πρώτη ἀθανασία, τὴν ὁποίαν ἀπώλεσεν ὁ Ἀδὰμ διὰ τῆς ἁμαρτίας, εἶχε τοιαύτην δύναμιν, ὥστε νὰ μὴ προσβάλλεται τις διὰ τοῦ θανάτου καὶ ἡ δευτέρα νὰ μὴ ἀποδινήσκῃ οὐδόλως κανεὶς, οὕτω τὸ πρωταρχικὸν αὐτεξούσιον συνίστατο εἰς τὸ νὰ δύναται τις νὰ μὴ ἁμαρτάνῃ ποτέ, τὸ δὲ δεύτερον θὰ ἔγκειται εἰς τὸ νὰ δύναται τις νὰ μὴ διαπραττῇ ἁμαρτίας, διότι ἡ βούλη-

σις πρὸς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν δικαιοσύνην, θὰ εἶναι ἀτίδιος (inamissibilis) ὅπως καὶ ἡ βούλησις πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν. Πράγματι, ἐὰν ἁμαρτάνοντες, δὲν διετηρήσαμεν οὐτε τὴν εὐσέβειαν οὐτε τὴν εὐδαιμονίαν, ὅμως δὲν ἀπώλεσαμεν τὴν βούλησιν πρὸς τὴν δευτέραν. Ὅθεν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Θεὸς οὐδέποτε δύναται ν' ἁμαρτάνῃ, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι στερεῖται αὐτεξουσίου ; Ὅθεν ἡ βούλησις πρὸς τὴν Πολιτείαν τοῦ Θεοῦ, ἥτις μᾶς ἀπασχολεῖ ἐνταῦθα, θὰ εἶναι εἰς πάντας ἐνιαίᾳ καὶ εἰς τὸν καθένα ἀδιαίρετος· θὰ εἶναι βούλησις ἐλευθέρω, ἀπηλλαγμένη παντὸς κακοῦ, κατάμεστος παντὸς ἀγαθοῦ καὶ θ' ἀπολαμβάνῃ τὴν γλυκύτητα τῶν αἰώνιων ἡδονῶν, λησμονοῦσα τὰ σφάλματα καὶ τὰς ἀθλιότητάς της, ἀλλὰ μὴ περιπίπτουσα εἰς τοιαύτην λησμοσύνην, ὥστε νὰ μὴ ἐνθυμῇται τὴν λύτρωσίν της καὶ νὰ μὴ δεικνύῃ τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῆς πρὸς τὸν Λυτρωτὴν.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς τὴν ἡμετέραν διάνοιαν γνῶσιν, ἡ ψυχὴ θὰ ἐνθυμῇται τὰ περασμένα κακὰ, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν συναίσθησιν (sensum) τῶν κακῶν οὐδεμίαν θὰ διατηρῇ ἀνάμνησιν, καθὼς ἀκριβῶς οἱ ἱκανώτεροι ἰατροὶ εἶναι μὲν, ὡς ἐκ τῆς τέχνης αὐτῶν, ἐνήμεροι σχεδὸν πασῶν τῶν σωματικῶν νόσων, δὲν γνωρίζουν ὅμως ἐκ πείρας τοῦ σώματός των παρὰ μόνον ἐκεῖνας, τὰς ὁποίας αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὑπέστησαν. Ὅπως λοιπὸν ὑφίστανται δύο τρόποι τῆς γνώσεως τῶν κακῶν, ἥτοι ἡ δύναμις τοῦ πνεύματος, εἰς τὰ ὅμοια τοῦ ὁποίου τὰ κακὰ δὲν διαφεύγουν, καὶ ἡ πείρα τῶν αἰσθήσεων, τὰς ὁποίας προσβάλλουν, διότι τὰ ἐλαττώματα γνωρίζονται κατὰ τρόπον διάφορον ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς σοφίας παρὰ ἀπὸ μίαν κακὴν καὶ ἄτακτον ζωήν, οὕτως ὑπάρχουν δύο τρόποι λησμοσύνης τῶν κακῶν. Ὁ μαθὼν ταῦτα ἐκ τῆς μελέτης καὶ τῆς γνώσεως, τὰ λησμονεῖ κατὰ τρόπον διάφορον ἐκείνου, ὅστις τὰ ἐγνώρισεν ἐξ ἰδίας πείρας καὶ τὰ ὑπέστη αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ὁ πρῶτος τὰ λησμονεῖ, ὅταν παραμελῇ νὰ διατηρῇ τὰς γνώσεις του, ὁ δεύτερος, ὅταν παύῃ νὰ πάσχῃ.

Κατὰ τὸ νόημα τῆς δευτέρας λησμοσύνης, περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω ὠμίλησα, οἱ ἅγιοι θὰ λησμονήσουν ὅλα τὰ περασμένα κακὰ των, διότι θὰ εἶναι ἀπηλλαγμένοι ὅλων τῶν κακῶν, ὥστε νὰ μὴ διατηροῦν οὐτε τὴν μικροτέραν ἐντύπωσιν ἐξ αὐτῶν. Ἐν τούτοις, δυνάμει τῆς γνώσεως, ἥτις θὰ εἶναι μεγάλη παρ' αὐτοῖς, δὲν θὰ λησμονήσουν οὐτε τὰς ἰδικὰς των παρῳχημένας συμφοράς, οὐτε τὴν αἰώνιον ἀθλιότητα τῶν καταδίκων. Πράγματι, ἐὰν ἔπρεπε νὰ λησμονήσουν, ὅτι ὑπῆρξαν κάποτε, πῶς θὰ ἠδύναντο νὰ ψάλλουν αἰώνως, ὅπως λέγει ὁ ψαλμωδός, τοὺς οἰ-

κιτμούς τοῦ Κυρίου; (Ψαλμ. ΠΗ') (1). 'Αλλ' οὐδεὶς ψαλμὸς θὰ εἶναι ἀναμφιβόλως εἰς τὴν Πολιτείαν τοῦ Θεοῦ εὐαρεστότερος ἐκείνου, ὅστις θὰ ἐξυμῇ τὴν δόξαν τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ ὁποίου ἐλυτρώθημεν. 'Εκεῖ θ' ἀπαληθεύσῃ ἡ ῥῆσις; «σχολάσατε καὶ γνῶτε ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός» (2).

Θὰ εἶναι τότε τὸ ἀληθινόν, τὸ μέγα Σάββατον, τὸ ἀνέσπερον, τὸ ὁποῖον ὁ Κύριος μᾶς κατέστησε γνωστὸν κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ἐκεῖ, ὅπου λέγεται: «καὶ ἔπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε, καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἐβδόμην καὶ ἡγίασεν αὐτήν» διὰ τὴν αὐτὴν κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι» (3). 'Αλλὰ θὰ εἴμεθα ἡμεῖς ἡ ἐβδόμη αὕτη ἡμέρα, ὅταν θὰ εἴμεθα κατὰμεστοὶ τῆς εὐλογίας Του καὶ τῆς καθαγιασέως Του. 'Εκεῖ ἐν τῇ ἀναπαύσει θὰ ἴδωμεν, ὅτι εἶναι ὁ Θεός, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἠθελήσαμεν νὰ γίνωμεν, ὅτε κατεπέσαμεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας, ἀποσπασθέντες ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τείνοντες τὸ οὖς εἰς τὸν διαφθορέα, ὅστις μᾶς ἔλεγε: «ἔσεσθε ὡς θεοὶ» (4) καὶ μᾶς ἐχώρισεν ἀπὸ τὸν Ὑψιστον, ὅστις θὰ ἐδημιούργει ἐξ ἡμῶν θεοὺς οὐχὶ διὰ τῆς ἀποστασίας, ἀλλὰ διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἰδίαν φύσιν Του. 'Επράξαμεν ἄλλο τι ἄνευ αὐτοῦ ἀπὸ τὸ νὰ περιπίπτωμεν εἰς τὴν ὁργὴν Του (5); Πλὴν ὅμως, ἀναπλασθέντες καὶ τελειότεροι γινόμενοι διὰ χάριτος μεγαλυτέρας, θ' ἀπολαύσωμεν αἰωνίου ἀναπαύσεως βλέποντες ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός, Αὐτὸς τοῦ ὁποίου θὰ εἴμεθα πλήρεις, ὅταν θὰ εἶναι ἐν πᾶσι τὸ πᾶν. Διότι τὰ καλὰ μας ἔργα, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν ὅτι εἶναι ὀλιγώτερον ἰδικά μας παρὰ ἰδικά Του, θὰ καταλογισθοῦν εἰς ἡμᾶς, διὰ ν' ἀποκτήσωμεν τὸ ἀναμενόμενον Σάββατον δεδομένου ὅτι, ἐὰν τ' ἀποδώσωμεν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, θὰ εἶναι δουλικά ἔργα. 'Αλλά, προκειμένου περὶ τοῦ Σαββάτου, ἐλέχθη: «οὐ ποιήσει ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον» (6), ὅπερ παρώτρυνε τὸν προφήτην Ἰεζεκιήλ νὰ εἴπῃ: «καὶ τὰ σάββατά μου ἔδωκα αὐτοῖς τοῦ εἶναι εἰς σημείον ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ἀνὰ μέσον αὐτῶν τοῦ γνῶναι αὐτοὺς διότι ἐγὼ Κύριος ὁ ἀγιάζων αὐτούς» (7). Τοῦτο θὰ ἔχω-

(1) Τὰ ἐλέη σου, Κύριε, εἰς τὸν αἰῶνα ἄσονται εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν ἀπαγγελῶ τὴν ἀληθειάν σου ἐν τῷ στόματί μου. Ψαλμ. ΠΗ (ΠΘ) 2.

(2) Ψαλμ. ΜΕ (ΜΣΤ), 14.

(3) Γέν. Β'. 2, 3.

(4) Γέν. Γ', 5.

(5) Ψαλμ. ΠΘ', 9.

(6) Δεύτερ. Ε', 14.

(7) Ἰεζεκ. Κ'. 12.

μεν ἀσφαλῶς, ὅταν ἀπολαύσωμεν τελείας ἀναπαύσεως καὶ ἴδωμεν ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός.

'Εὰν μετρήσωμεν, ὡς ἡμέρας, τοὺς αἰῶνας, διατυπουμενους διὰ διακεκριμένων ἐποχῶν εἰς τὰς Γραφάς, θ' ἀντιληφθῶμεν ἀκόμη καλύτερα, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Σαββάτου, δεδομένου, ὅτι εἶναι ἡ ἐβδόμη ἡμέρα τὸ Σάββατον. Πράγματι ὁ πρῶτος αἰὼν, ὅστις θὰ εἶναι ἡ πρώτη ἡμέρα, ὑπολογίζεται ἀπὸ τοῦ 'Αδάμ μέχρι τοῦ κατακλυσμοῦ. Ὁ δεῦτερος ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ μέχρι τοῦ 'Αβραάμ, εἶναι οἱ δύο οὗτοι αἰῶνες ἴσοι ὅχι ὡς πρὸς τὸ διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν γενεῶν, ὅστις ἀνέρχεται εἰς δέκα. Συμφώνως πρὸς τὸν ὑπολογισμόν αὐτοῦ τούτου τοῦ εὐαγγελιστοῦ ἀγίου Ματθαίου ὑπάρχουν τρεῖς ἐποχαὶ μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἐκάστη τῶν ὁποίων περιλαμβάνει δέκα τέσσαρας γενεάς. Ἡ πρώτη διήκει ἀπὸ τοῦ 'Αβραάμ μέχρι τοῦ Δαυὶδ, ἡ δευτέρα ἀπὸ τοῦ Δαυὶδ μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας τῆς Βαβυλῶνος καὶ ἡ τρίτη ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας τῆς Βαβυλῶνος μέχρι τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἐν σαρκί, ἥτοι ἔχομεν ἐν ὅλῳ πέντε ἐποχάς. Ἡ ἕκτη εὐρίσκεται ἐν πορείᾳ καὶ δὲν πρόκειται νὰ περιορισθῇ εἰς ὠρισμένον ἀριθμὸν γενεῶν, διότι ἐλέχθη: «οὐχ ὅμων ἐστὶ γινῶναι χρόνους ἢ καιροὺς, οὓς ὁ Πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ» (1). Μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Θεός θ' ἀναπαυθῇ κατὰ τὴν ἐβδόμην ἡμέραν, ὅταν κάμῃ ν' ἀναπαυθῇ ἐν 'Εαυτῷ ἡ ἐβδόμη αὕτη ἡμέρα, ἥτις δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι. Θὰ ἦτο μακρηγορία νὰ διμυλίσωμεν τὴν στιγμὴν ταύτην περὶ τῶν διαφορῶν αὐτῶν αἰώνων, ἐν τούτοις ἡ ἐβδόμη αὕτη ἐποχὴ θὰ εἶναι τὸ Σάββατόν μας, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἔχῃ ἐσπέραν, ἀλλὰ θὰ καταλήξῃ εἰς τὴν Κυριακὴν· λέγω τὴν Κυριακὴν καθαγιασθεῖσαν διὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ προφητικῶς ἀπεικονίζουσαν ὅχι μόνον τὴν ἀνάπαυσιν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος. Τότε θὰ εὐρισκώμεθα ἐν ἀναπαύσει καὶ θὰ βλέπωμεν, θὰ βλέπωμεν καὶ θ' ἀγαπῶμεν, θ' ἀγαπῶμεν καὶ θὰ ὑμνῶμεν. Ἰδοὺ τί θὰ ὑπάρχῃ κατὰ τὸ τέλος ἄνευ τέλους, διότι τί ἄλλο τέλος δύναται νὰ ὑπάρξῃ δι' ἡμᾶς παρὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ βασίλειον, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε θὰ ἔχῃ τέλος;

Μοῦ φαίνεται, ὅτι ἐξώφλησα μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὀφειλὴν μου, τὴν σχετικὴν πρὸς τὸ τεράστιον τοῦτο ἔργον. Οἱ εὐρίσκοντες τὸ ἔργον τοῦτο πάρα πολὺ ἢ πάρα πολὺ ὀλίγον ἐκτενές, ἃς μὲ συγχωρήσουν, ἀλλ' οἱ φρονούντες, ὅτι εἶπα ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀρκετὰ, ἃς ἀποδώσουν χάριτας μετ' ἐμοῦ ὅχι εἰς ἐμέ, ἀλλ' εἰς τὸν Θεόν, ἀμήν.

(1) Πράξ. α', 7.